

Sebastian Ziembicki

Wizja państwa w doktrynie brytyjskiego ruchu robotniczego pierwszej połowy XIX w. i walka o jej realizację

Dla wczesnego brytyjskiego ruchu związkowego, który na początku XIX w. rozpoczął w Anglii budowę swojej pozycji, inspiracją stała się doktryna Roberta Owena⁹⁴. Owenizm tworzył ideologiczną podbudowę nie tylko dla związków tworzonych w poszczególnych branżach przemysłu, ale także dla całego ruchu robotniczego, określając jego cele w postaci dążenia do realizacji wizji nowego państwa zarządzanego przez związki zawodowe. Wskutek tego Owen i owenizm zawsze będą się już kojarzyć z pierwszym wielkim zrywem brytyjskiej klasy robotniczej w latach trzydziestych XIX w. Zatem rodząca się klasa robotnicza, w postaci doktryny Owena, po raz pierwszy otrzymała cel ostateczny swoich dążeń, jakim była nowa wizji społeczeństwa i państwa. Stało się to niewątpliwą zasługą Owena i miarą jego osiągnięć.

Godnym podkreślenia jest fakt, że Owen jako paternalistyczny właściciel fabryki w New Lanark, skupiony do tego momentu niemal wyłącznie na moralnej odnowie wszystkich klas społecznych, stał się nagle przedstawicielem pierwszego wielkiego zrywu robotniczego, który przez przemysłowców i elity rządzące postrzegany był od samego początku jego istnienia jako zagrożenie dla ich pozycji i obowiązującego ładu społeczno-ekonomicznego.

Sam Owen włączył się w działalność tworzącego się ruchu związkowego po powrocie z Ameryki w roku 1828 i całkowitym

---

⁹⁴ Robert Owen (1771–1858) angielski teoretyk socjalizmu utopijnego. Poglądy Owena wyrastały z oświeceniowych założeń racjonalistycznych, materialistycznych i utylitarnych. Owen uważał, że człowiek zawsze jest wytworem środowiska. Jego osobowość zależy od wychowania, wykształcenia, zasad wytwórczych i podziału dóbr. Zdaniem Owena antagonizmy społeczne szczególnie rozbudza kapitalizm. Owen krytykował kapitalizm za wprowadzenie wyzysku człowieka przez człowieka, wyniszczającej ludzi konkurencji i pauperyzacji. Przyszłe stosunki społeczne opierać miały się na wielkiej i zmechanizowanej produkcji przemysłowej i rolnej.

niepowodzeniu eksperymentu komunitarystycznego w New Harmony. Jednocześnie pomysły jego znalazły ogromną liczbę zwolenników w samym ruchu związkowym, zanim jeszcze Owen zaangażował się w jego rozwój. Można stwierdzić, że związkowcy dostrzegli potencjał doktryny Owena, nim Owen dostrzegł związkowców. Ponadto, jak zostanie to wykazane w dalszej części tekstu, uzasadniona wydaje się teza, że doktryna Owena była głównym spoiwem łączącym powstające związki zawodowe⁹⁵. Sam Owen do roku 1833 podróżował głównie po Anglii, uczestnicząc w wiecach i spotkaniach wygłaszał prelekcje i odczyty propagujące wizję socjalistycznego społeczeństwa przyszłości⁹⁶.

Okres najbardziej dynamicznego rozwoju ruchu robotniczego przypadał na pięć lat pomiędzy rokiem 1829 a 1834. Przy czym historia rozwoju pierwszych brytyjskich związków zawodowych, ich programu i wizji państwa, o jakie walczyły, nigdy nie została w sposób całościowy opracowana. Związkowcy z uwagi na represje ze strony państwa i pracodawców, informacje o organizacjach, do których przynależeli, pozostawiali w tajemnicy, a wstępując do związku, stawali się, jak pisał E.P. Thompson, częścią ukrytego społeczeństwa (*the opaque society*)⁹⁷, tym bardziej, iż silne były związki wczesnego brytyjskiego ruchu związkowego z masonerią, której działalność ze swej istoty pozbawiona była rozgłosu⁹⁸. Znane dzisiaj fakty odnoszące się do działalności związkowców zachowały się jedynie dzięki biuletynom wydawanym przez zwolenników Owena. Rozwój samoświadomości robotniczej znalazł punkt kulminacyjny w powstaniu Wielkiego Narodowego Zrzeszenia Związków Zawodowych (*Grand National Consolidated Trade Union*) zainspirowanym przez Owena. Jednak początkowo w okresie pierwszych dwóch dekad XIX w. rozwój ruchu związkowego ograniczało ustawodawstwo antyzwiązkowe funkcjonujące pod nazwą *Combination Act*⁹⁹, które upoważniało między innymi sędziów pokoju do zakazywania

---

⁹⁵ J.F.C. Harrison, *Quest for the New Moral World*, New York 1969, s. 208.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ E.P. Thompson, *Making of the English Working Class*, Penguin Books 1970, s. 484.

⁹⁸ R.W. Postage, *The Builders' History*, London 1923, s. 63.

⁹⁹ Pełen tytuł ustawy: *An Act to prevent Unlawful Combinations of Workmen*. Pełen tekst tej ustawy został opublikowany m.in. w: A. Aspinall, E. Anthony Smith, *English Historical Documents, XI, 1783–1832*, New York 1959, s. 749–752.

zebrań liczących ponad 50 osób i do przeprowadzania rewizji w domach prywatnych w poszukiwaniu ukrytej broni. Przepisy *Combination Act* zabraniały wszelkich pochodów i procesji z orkiestrą i sztandarami. Wyznaczały karę grzywny lub więzienia za publikowanie piosenek bluźnierczych lub podburzających¹⁰⁰, zatem znacząco ingerowały w sferę wolności osobistej i wolności zrzeszeń. Mimo sprowadzenia działalności związkowej do podziemia opór robotników i ich wola walki nie zostały złamane, a sama działalność związkowa rozwijała się w konspiracji pod przewodnictwem m.in. londyńskiego stoczniowca Johna Gasta oraz tkacza z Lancashire Johna Doherty. Nie zważając na ograniczenia prawne, podjęli oni w latach dwudziestych XIX pierwsze nieudane próby utworzenia federacji, a nawet unii obejmującej pracowników wszystkich branż.

Ponieważ próby tworzenia struktur związkowych nie mogły być podjęte w oderwaniu od socjalnego celu, jakiemu miały służyć, również ta pierwsza próba solidarnego połączenia w jednej organizacji wszystkich pracowników, niezależnie od przynależności branżowej, inspirowana była dążeniem do określonego celu wyznaczonego przez doktrynę Owena w postaci nowego moralnego świata¹⁰¹. Pierwsi liderzy ruchu związkowego dostrzegali w owenizmie potencjał, pozwalający przekształcić pierwsze zrzeszenia robotnicze w jeden wspólny ruch. Ponadto zgodnie z założeniami doktryny Owena John Doherty postrzegał ruch związkowy jako industrialną część kooperacyjnego społeczeństwa, które w przyszłości zastąpić miało społeczeństwo kapitalistyczne¹⁰².

Kolejnym powodem, dla którego owenizm był katalizatorem zmian zachodzących w początku XIX w., był fakt, iż była to doktryna ciesząca się wśród robotników niezwykłą popularnością. Stało się tak dlatego, że dawała ona gotowe rozwiązanie problemów, z jakimi przyszło im się zmierzyć w rezultacie rewolucji industrialnej, i wprowadzenia w jej konsekwencji nowego fabrycznego systemu produkcji. Doktryna Owena

---

¹⁰⁰ A.L. Morton, *Dzieje ludu angielskiego*, Warszawa 1948, s. 232–233.

¹⁰¹ Wizja społeczeństwa przyszłości została w latach 1842–1844 całościowo opisana przez Owena w dziele *The Book of the New Moral World*. Por. R. Owen, *The Book of the New Moral World*, [w:] G. Claeys (ed.), *Selected Works of Robert Owen Vol. 3*, London 1993.

¹⁰² H. Scanlon, *Robert Owen as a Trade Unionist*, [w:] *Co-operative College Papers No 14, Robert Owen and his Relevance to our Times*, Loughborough 1971, s. 46.

idealnie pasowała do rodzącego się ruchu robotniczego, którego celem była walka o prawa robotnicze, ponieważ była to przede wszystkim doktryna sprzeciwu wobec panującego systemu. Mimo iż podobnie jak poglądy współczesnych Owenowi liberalów Jamesa Milla czy Jeremy'ego Benthama, poglądy Owena mają swe korzenie w oświeceniu i wspólna jest im wiara w takie zasady, jak rozum i postęp, owenizm powstał jako krytyka liberalnego społeczeństwa wolnorynkowego i państwa kapitalistycznego, a jego wyróżnik stanowiła próba zaproponowania alternatywy wobec kapitalizmu przemysłowego. Na charakter owenizmu wpływ miały ciężkie i często nieludzkie warunki, w jakich żyła i pracowała klasa robotnicza¹⁰³. Owen uważał, że prawdziwym wrogiem klasy robotniczej nie są maszyny, ale aktualny system społeczny, który wykorzystuje maszyny do rugowania pracowników z dotychczasowych miejsc pracy i służy jedynie klasie posiadającej. Natomiast robotnicy padali ofiarą bezlitosnej konkurencji, która prowadziła jedynie do demoralizacji warstw robotniczych i obniżenia zarobków.

Doktryna Owena była kołem zamachowym, które do tego stopnia zainspirowało myślenie pierwszych związkowców, że w połowie lat trzydziestych XIX w. w *Trade Union Journals* można było przeczytać, iż związki zawodowe nie będą walczyły jedynie o krótszy dzień pracy i wyższe zarobki, ale dążyć będą do ostatecznego zniesienia zarobków, do tego, aby pracownicy sami dla siebie byli pracodawcami i aby ich praca służyła ich własnym interesom, a także żeby praca i kapitał nie były nigdy więcej rozdzielone, ale aby zostały nierozzerwalnie połączone w rękach pracujących kobiet i mężczyzn¹⁰⁴.

Jednakże zanim doszło do powstania pierwszych ogólnokrajowych zrzeszeń w latach dwudziestych XIX w., pojawiające się wcześniej branżowe związki zawodowe jako cel swojego działania obrały dążenie do zastąpienia systemu kapitalistycznego systemem kooperacyjnym, w którym ludzie pracowaliby w pełnej harmonii, a wprowadzone zmiany do systemu fabrycznego uczyniłyby pracę lżejszą, co w konsekwencji prowadziłyby do znacznej poprawy ogólnego położenia klasy robotniczej¹⁰⁵.

Doktryna Owena była dla robotników nadzieją na lepsze jutro w

---

¹⁰³ A. Heywood, *Ideologie polityczne*, Warszawa 2007, s. 120.

¹⁰⁴ H. Scanlon, *op. cit.*, s. 46.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 48.

mrocznych czasach rewolucji przemysłowej, a przez to znalazła swoje stałe miejsce w historii ruchu robotniczego. Pierwsze pokolenie robotników poszukiwało w ruchu związkowym nowego moralnego porządku, a zrzeszenia, które zakładali, dedykowane były wizji stworzonej przez Owena.

Początkowo, jak już zostało to zaznaczone, ruch związkowy rozwijał się bez udziału Owena. John Doherty w roku 1829 powołał do życia pierwszy ogólnokrajowy związek branżowy General Union of all the Operative Spinners of the United Kingdom. Sześć miesięcy później Doherty powołał do życia kolejne zrzeszenie robotnicze National Association for the Protection of Labour z periodykiem *The United Trades Co-operative Journal* jako trybuną ideologiczną. Inicjatywa Doherty'ego spotkała się z szerokim odzewem ze strony ruchu robotniczego. Do jego inicjatywy w krótkim czasie przyłączyło się około 150 zrzeszeń robotniczych i choć początkowo ruch ograniczał się jedynie do przemysłu tkackiego, szybko jego wpływy ogarnęły również branżę ceramiczną i górnictwo.

W roku 1831 National Association for the Protection of Labour zrzeszało tradeuniony liczące łącznie 100 000 członków, a nowy biuletyn *The Voice of the People* rozchodził się w nakładzie 30 000 kopii, mimo ceny zaporowej wynikającej z nałożonego przez *Combination Act* czteropensowego podatku na każdy egzemplarz wydawanej w Anglii gazety lub broszury. Jednakże mimo aspiracji do ogólnokrajowego zasięgu ruch Doherty'ego skupiał się głównie na obszarze Lancashire oraz Yorkshire.

Doherty jako pierwszy w pismach swoich zarysował kontury samodzielnej partii politycznej proletariatu, miała to być partia o nazwie Labour Party (Partia Pracy), ze związkami zawodowymi wchodzącymi w jej skład. Prawdopodobnie założyciele obecnie funkcjonującej brytyjskiej Partii Pracy, powołując ją do życia w latach 1899–1900, nie zdawali sobie sprawy, że podobny plan istniał już siedemdziesiąt lat wcześniej¹⁰⁶. J. Doherty wysuwał również koncepcję połączenia związków zawodowych w ogólnokrajowe stowarzyszenie o zadaniach czysto politycznych. Jego zdaniem stowarzyszenie to, opierając się na organizacjach zawodowych jako podstawowych komórkach, powinno kierować wszystkimi działaniami klasy robotniczej, zmierzającymi ku jej

---

¹⁰⁶ M. Beer, *A History of British Socialism*, London 1921, s. 298–299.

wyzwoleniu, w tym także walką parlamentarną¹⁰⁷.

Mającą miejsce w owym czasie tendencja do konsolidacji poszczególnych tradeunionów była symptomatyczna. W marcu 1831 roku działające na terenie Londynu związki zawiązały federację pod nazwą: Metropolitan Trades Union, której cele skupiały się na reformie prawa wyborczego i skróceniu czasu pracy.

Nowo powstający ruch związkowy walczył o przywrócenie robotnikom przyzwoitych standardów życia, walczył o wyższe zarobki, krótszy dzień pracy oraz o zakaz pracy dzieci. Kiedy w roku 1833 przedstawiciele robotników przedstawili w parlamencie propozycję skrócenia dnia pracy do dziesięciu godzin, w listopadzie Owen, Doherty i radykalny członek Izby Gmin John Fielen założyli w Manchesterze Stowarzyszenie Narodowej Odnowy (*National Regeneration Society*), którego celem było promowanie ośmiogodzinnego dnia pracy w fabrykach jako preludium do eliminacji konkurencji ze społeczeństwa. Formą walki miał być bierny opór polegający na skonsolidowanym i podejmowanym we wszystkich zakładach produkcyjnych odmowie wykonywania obowiązków pracowniczych po przekroczeniu ośmiu godzin pracy¹⁰⁸.

Idea konsolidacji ruchu związkowego wyszła z przemysłu tkackiego, jednak szybko znalazła zwolenników w innych branżach przemysłu. W roku 1827 powstało ogólnokrajowe zrzeszenie związków zawodowych stolarzy i być może jeszcze dwa inne ogólnokrajowe zrzeszenia branżowe, choć nie sposób dzisiaj tego jednoznacznie stwierdzić¹⁰⁹. Były one jednak pozbawione wpływu na ówczesną sytuację polityczną. Pierwsze liczące się branżowe zrzeszenie związków zawodowych powstało w roku 1831 lub 1832¹¹⁰ pod nazwą Unia

---

¹⁰⁷ W.P. Wołgin, *Szkice o zachodnioeuropejskim socjalizmie utopijnym*, Warszawa 1989, s. 101.

¹⁰⁸ J.F.C. Harrison, *op. cit.*, s. 210.

¹⁰⁹ G.D.H. Cole, *A Short History of the British Working Class Movement*, New York 1927, s. 119.

¹¹⁰ Z uwagi na niezachowanie się pisemnych źródeł dotyczących powstania związku ustalenie daty powołania do życia Unii rodzi daleko idące trudności. W literaturze występuje rok 1828, data ta jest jednak mocno kwestionowana. Tradycyjnie przyjęło się podawać datę 1831 r. Jednakże pierwsze wzmianki o istnieniu O.B.U. w archiwach pojawiły się dopiero w roku 1832. Por. R.W. Postage, *op. cit.*, s. 56–57.

Budowniczych (*Operative Builders' Union*). W latach 1832–1834 stało się ono największą organizacją branżową w Imperium Brytyjskim liczącą w szczytowym okresie swojej popularności około 60 000 członków. Do roku 1834 O.B.U. podzielona była na autonomiczne sekcje jednakże ze względu na brak źródeł nie sposób określić ich liczby i zasad, na jakich funkcjonowały¹¹¹. Unii Budowniczych udało się w swoich szeregach zrzeszyć większość wykwalifikowanych pracowników budowlanych. Związek wydawał cotygodniowy biuletyn pod nazwą *Pioneer*, którego redaktorem był gorący zwolennik owenizmu i jeden z liderów O.B.U. James Morrison. Zrzeszenie działało głównie na obszarze Manchesteru, Londynu i Birmingham¹¹², odnosząc w owym czasie liczne zwycięstwa, a posługując się w walce z pracodawcami lokalnymi akcją protestacyjnymi¹¹³. Działania zrzeszenia zmierzające początkowo do poprawy warunków materialnych robotników wywołały alarm w rządzących kręgach społecznych, w prasie reprezentującej interesy burżuazji zaczęły pojawiać się artykuły mówiące o tyranii klasy pracującej. Owen po powrocie z Ameryki wspólnie z Morrisonem opracował dla związku projekt deklaracji programowej, opierający się w całości na dążeniu do zastąpienia kapitalizmu nowym systemem społecznym, systemem, który w swoich założeniach miał prowadzić do zastąpienia starego niemoralnego ładu nową moralną organizacją państwa. Była to wizja państwa oparta o syndykalizm¹¹⁴. O.B.U. w swoich założeniach wraz z związkami z pozostałych branż gospodarki przejąć

¹¹¹ R.W. Postage, *op. cit.*, s. 56.

¹¹² Do końca 1833 r. cała działalność związkowa ruchu robotniczego koncentrowała się głównie w pięciu obszarach: Manchester, Londyn, Birmingham, Yorkshire i Lancashire. Od końca 1833 r. obserwowano gwałtowny wzrost aktywności związkowej na pozostałych obszarach Anglii. Por. J.F.C. Harrison, *op. cit.*, s. 208.

¹¹³ G.D.H. Cole, *op. cit.*, s. 119.

¹¹⁴ Syndykalizm – wywodzący się od Pierre'a Proudhona kierunek teoretyczny w ruchu robotniczym oraz, związany z nim, ruch społeczny, rozwijający się w zachodniej Europie w pierwszych dekadach XX w. Zakładał prymat celów ekonomicznych nad politycznymi w walce proletariatu o swoje prawa, upatrywał w związkach zawodowych, a nie w partiach politycznych, zasadnicze narzędzie tej walki (prowadzonej głównie przez ruch strajkowy). Głównym ideologiem syndykalizmu był Georges Sorel. W doktrynie O.B.U. odnoszącej się do roli związków zawodowych w społeczeństwie występują elementy doktryny rozwinięte następnie przez Proudhona i Sorela.

miały w całości administrowanie krajem¹¹⁵.

Przystąpienie samego Owena do ruchu spotkało się z natychmiastową i entuzjastyczną reakcją robotników, którzy widzieli w jego osobie proroka nowego ładu społecznego. Robotnicy liczyli również na to, że rozwiązania wprowadzone przez Owena w New Lanark znajdują zastosowanie na skalę globalną i to nie zawsze w drodze pokojowych zmian. Dlatego też przez związkowców niejednokrotnie Owen określany był mianem jakobina, leweller'a i podpalacza¹¹⁶, a to kłóciło się niewątpliwie z jego poglądami zawsze przeciwnymi rozwiązaniom siłowym.

Projekt opracowany przez Owena i Morrisona został przedstawiony przed Parlamentem Budowniczych (*Builders Parliament*), jak określano ogólnokrajową konferencję związku zwołaną w Manchesterze we wrześniu 1833 roku. Spotkał się z entuzjastycznym przyjęciem związkowców i stał się obowiązującym programem Unii Budowniczych. Zakładał on, że początkowo O.B.U. tworzyć będzie spółdzielnie budowlane, które konkurować miały z prywatnymi przedsiębiorstwami opartymi na systemie mistrzów budowlanych. Następnie utworzony zostanie Wielki Narodowy Cech (*Grand National Guild*), który zarządzany przez związek, będzie ogólnonarodową spółdzielnią produkcyjną branży budowlanej zatrudniającą wszystkich budowniczych¹¹⁷. Zgodnie z założeniami programu Cech objąć miał cały przemysł budowlany i doprowadzić do jego monopolizacji. Mistrzowie budowlani mogliby do niego przystąpić, byłiby jednak podporządkowani związkowi. Ci, którzy do związku by nie przystąpili, zostaliby wyparci z rynku, ponieważ nie miałby kto dla nich pracować – zgodnie z planem nakreślonym przez Owena Cech zrzeszałby wszystkich pracowników budowlanych. Co więcej, jak już wspomniano, wszyscy robotnicy mieli być zatrudnieni przez Cech, który jednocześnie wypłacałby swoim członkom, a zarazem pracownikom, stałą pensję niezależnie od tego, czy akurat wykonywaliby pracę, czy też nie¹¹⁸. Unia Budowniczych w swoich założeniach miała stać się ogólnokrajową organizacją zatrudniającą wszystkich pracowników budowlanych, a w konsekwencji czego miała prowadzić do całkowitej likwidacji bezrobocia, podniesienia poziomu

¹¹⁵ R.W. Postage, *op. cit.*, s. 59.

¹¹⁶ H. Scanlon, *op. cit.*, s. 47.

¹¹⁷ J.F.C. Harrison, *op. cit.*, s. 209.

¹¹⁸ G.D.H. Cole, *op. cit.*, s. 120.

życia klasy robotniczej i jej moralnej regeneracji¹¹⁹.

Odpowiedzią elit rządzących na dążenia O.B.U. były stosowane na szeroką skalę lokauty robotników należących do związku. Ponadto zmuszano robotników do podpisywania dokumentów, w których denuncjować mieli członków związków zawodowych, następnie zwalnianych. Działania te doprowadziły O.B.U., z uwagi na fakt, iż związek udzielał zwalnianym robotnikom pomocy materialnej, na skraj bankructwa, tym bardziej, że działania antyzwiązkowe nasiliły się w momencie, gdy związek podjął próbę zrealizowania planu utworzenia Wielkiego Narodowego Cechu (*Grand National Guild*). Robotnikom, mimo przedstawionych trudności, udało się wystartować z projektem, jednak okazało się, że tworzone spółdzielnie budowlane napotkały na trudności przy próbach pozyskania kontrahentów, większość z przemysłowców nie chciała korzystać z ich usług, zapewne dlatego że fabrykanci obawiali się dążeń konsolidacyjnych robotników. Bojkot *Grand National Guild* okazał się najbardziej dotkliwym przejawem represji stosowanych w odniesieniu do związkowców¹²⁰.

Grand National Guild był zbyt słaby, nie wytrzymał presji ze strony przemysłowców i upadł w roku 1834. Przewidywania Owena, że system kapitalistyczny w branży budowlanej skończy się w przeciągu kilku miesięcy i zostanie zastąpiony systemem spółdzielczym, nie sprawdziły się¹²¹.

Proces konsolidacji ruchu związkowego pod sztandarami doktryny Owena postępował jednakże nadal niezmiennie gwałtownie. W październiku 1833 roku w Londynie odbył się narodowy kongres związków, sklepów związkowych oraz spółdzielni. Na kongresie Owen przedstawił plan powołania Wielkiego Narodowego Związku Moralnego Wszystkich Klas Wielkiej Brytanii i Irlandii (*Grand National Moral Union of the Productive Classes of Great Britain and Ireland*). Była to kolejna inicjatywa Owena, która spotkała się z pozytywnym przyjęciem ze strony robotników reprezentowanych przez delegatów na kongres. Powołana została od razu tymczasowa rada, której zadaniem było przygotowanie konferencji zjednoczeniowej. Na kolejnej konferencji w

¹¹⁹ W.H. Fraser, *Robert Owen and The Workers*, [w:] J. Butt (ed.) *Robert Owen, Prince of Cotton Spinners*, David & Charles 1971, s. 91.

¹²⁰ G.D.H. Cole, *op. cit.*, s. 122.

¹²¹ Szerzej na temat *The Great Operative Builders' Union*, por. R.W. Postage, *op. cit.*, s. 55–76.

lutym 1834 r. przyjęto konstytucję zrzeszenia, a także nazwę Wielkie Narodowe Zrzeszenie Związków Zawodowych (*Grand National Consolidated Trades Union*). Organizacja ta stała się lewiatanem, w którego skład weszły niezliczone zrzeszenia robotnicze związkowców ze wszystkich branż przemysłu angielskiego. Mimo że zrzeszenie wystartowało bez Owena, świadomie oparło swój program na jego doktrynie. Prawdopodobnie głównym powodem takiego stanu rzeczy był fakt, iż rozwój ruchu robotniczego, który doprowadził do powstania zjednoczenia, nie był poprzedzony jedynie rozbudową struktur poszczególnych związków, które ostatecznie weszły w skład G.N.C.T.U., ale także coraz szerszą antycypacją doktryny Owena wśród klasy robotniczej. Nie ulega z dzisiejszego punktu widzenia wątpliwości, że w latach trzydziestych XIX w. doktryną ruchu robotniczego był owenizm.

G.N.C.T.U. wyrósł niejako na pismach Owena, które odzwierciedlały ówczesne aspiracje robotników. Był to ruch całej klasy robotniczej inspirowanej dążeniami do stworzenia nowego społeczeństwa. W jego ramach pół miliona¹²² angielskich robotników zjednoczyło się pod jednym sztandarem ideologicznym w celu osiągnięcia wspólnego celu, jakim było nie tylko dążenie do poprawy położenia brytyjskiej klasy robotniczej, ale również dążenie do zastąpienia starego niemoralnego ładu owenowską wizją państwa socjalistycznego¹²³. Z drugiej jednak strony część związków w tym i O.B.U. zadeklarowało chęć zachowania niezależności mimo tożsamyh programów opartych na jednej doktrynie¹²⁴.

Tak duża dynamika wydarzeń wzbudziła niepokój i skłoniła siły rządzące do podjęcia zdecydowanych działań zmierzających do pacyfikacji ruchu. Rząd brytyjski planował starannie strategię, usiłując uderzyć w najsłabsze ogniwo G.N.C.T.U. Rozpoczęto na szeroką skalę stosowanie represji wobec członków związków zawodowych. Najgłośniejszym przejawem tego typu działań było skazanie w marcu 1834 roku sześciu pracowników z Tolpuddle¹²⁵ w Dorset na karę siedmiu

---

¹²² F. Podmore szacuje liczbę robotników zrzeszonych w ramach G.N.C.T.U. na pół do jednego miliona. Por. F. Podmore, *Robert Owen. A Biography*, Hawaii 2004, s. 446.

¹²³ H. Scanlon, *op. cit.*, s. 49.

¹²⁴ G.D.H. Cole, *op. cit.*, s. 126.

¹²⁵ Robotnicy ci przeszli do historii jako męczennicy z Tolpuddle (*Tolpuddle Martyrs*). Do dnia dzisiejszego w Tolpuddle co roku w trzeci tygodniu lipca

lat zesłania do Australii, oficjalnie za złożenie przysięgi wobec nielegalnej organizacji¹²⁶, czego zabraniało *Combination Act*, faktycznie za utworzenie związku zawodowego, który następnie wszedł w skład G.N.C.T.U. Proces związkowców z Tolpuddle był jednym z licznych kroków, jakie rząd brytyjski podjął przeciwko robotnikom w celu powstrzymania rewolucyjnego ruchu związkowego, i stał się symbolem zarówno walki klasy robotniczej, jak i jej ucisku. W działaniach tych rząd uzyskał silne wsparcie posiadaczy ziemskich i fabrykantów.

W efekcie pogłębiającej się konfrontacji między warstwami rządzącymi a robotnikami Owen został postawiony przed trudnym wyborem. Pomimo swojego daleko idącego sprzeciwu wobec walki klas i głębokiej wiary w możliwość pokojowej, moralnej odnowy wszystkich klas społecznych, prowadzącej do stopniowego wrastania w ustrój socjalistyczny, Owen opowiedział się po stronie robotników i ich walki. W kwietniu 1834 roku stanął na czele G.N.C.T.U., a 21 kwietnia 1834 przewodniczył pół milionowej demonstracji, jaka odbyła się w obronie *Tolpuddle Martyrs*. Na wzrastającą aktywność tradeunionów przedstawiciele przemysłu odpowiedzieli masowymi lockoutami, które najostrzejszy charakter przyjęły w mieście Derby. Pracodawcy realizowali z żelazną konsekwencją zawarte między sobą porozumienie,

---

organizowany jest *Tolpuddle Martyrs Festival*. Szerzej na temat *Tolpuddle Martyrs* por. W.M. Citrine, *The Book of the Martyrs of Tolpuddle 1834–1934*, London 1934. Mimo że reforma prawa z roku 1824 w pewnym stopniu legalizowała istnienie związków zawodowych *de facto* czyniła ich działalność niemożliwą. Robotników z Tolpuddle skazano na siedem lat zesłania do Australii. W efekcie gwałtownych protestów w ich obronie wszystkim skrócono okres zesłania i w latach 1836–1837 pozwolono wrócić do Anglii.

¹²⁶ Jak już wspomniano, istniały związki wczesnego ruchu związkowego z ruchem masońskim. W latach trzydziestych XIX w. funkcjonowało w Anglii przekonanie, że ruch masoński jest częścią ruchu związkowego, co nie było jednak prawdą. Pozostaje jednak faktem, że procedura przyjęcia w poczet związku wzorowana była na rytuale przyjęcia do łoży masońskiej, a jej centralnym punktem było złożenie specjalnej przysięgi. Sam Owen występował przeciwko tym praktykom, uważając je za barbarzyński relik. Postulował jednocześnie wprowadzenie jednolitej procedury przyjęć nowych członków po to, aby ograniczyć procedurę opartą na składaniu ślubowania. Por. R.W. Postage, *op. cit.*, s. 62–76. Tam też szeroko omówiono procedurę przyjmowania nowych związkowców wzorowaną na przyjęciu w poczet łoży masońskiej.

które dawało pracownikom wybór: opuszczenie związku zawodowego albo pozbawienie pracy. Jak się okazało, sposób ten pozwolił pracodawcom, przy pełnym wsparciu państwa, przełamać opór kolejnych grup związkowych.

Zdecydowana reakcja ze strony państwa spowodowała, że organizacja zjednoczonego związku nie przetrwała nawet roku. Na konferencji, która odbyła się w Londynie w sierpniu 1834 roku, Owen przeforsował likwidację G.N.C.T.U. Mimo że część związków wchodzących w skład zrzeszenia nadal prowadziło działalność, liczba ich członków oraz znaczenie istotnie spadło. Zrzeszenie, które pozostało po G.N.C.T.U., na londyńskim kongresie otrzymało nową nazwę: British and Foreign Consolidated Association of Industry, Humanity and Knowledge. Tym się zakończyła związkowa faza owenizmu¹²⁷.

Okazało się, że G.N.C.T.U. było inicjatywą przedwcześnie i przerastającą siły ruchu robotniczego w ówczesnym jego stanie. Zrzeszenie opierało się na niedostatecznie rozwiniętych i niedostatecznie zjednoczonych tradeunionach¹²⁸. Było również pozbawione środków, w tym przede wszystkim finansowych niezbędnych dla prowadzenia długotrwałego strajku generalnego. W ciągu kilku tygodni prowadzonych akcji protestacyjnych zaplecze G.N.C.T.U. zostało rozbite. Robotnicy wyraźnie odczuli skutki obowiązywania *Combination Act*. Przez Anglię przetoczyła się fala skazań, a wspomniani już *Tolpuddle Martyrs* stali się jedynie symbolem represji. Jednakże upadek ruchu spowodowany był przede wszystkim nie ustawodawstwem antyzwiązkowym, a bardziej nieprzejednaną i zdecydowaną postawą pracodawców.

Ponadto organizację rozdzierały wewnętrzne spory między zwolennikami stanowiska rewolucyjno-klasowego opierającego się na wizji rewolucyjnego tradeunionizmu a zwolennikami Owenowskiego programu pokojowego budowania ustroju socjalistycznego, jednoczącego głównie rzemieślników, co prowadziło do nieustannych sporów i konfliktów wewnątrzwiązkowych¹²⁹.

Wydaje się również, że do upadku ruchu przyczynił się paradoksalnie sam Owen, ponieważ mimo iż przez swoją doktrynę i osobiste zaangażowanie określił ostateczne cele ruchu w postaci wizji

---

¹²⁷ J.F.C. Harrison, *op. cit.*, s. 212.

¹²⁸ W.P. Wołgin, *op. cit.*, s. 107.

¹²⁹ *Ibidem*.

nowego społeczeństwa, to zawsze przeciwstawiał się idei konfrontacji i rozwiązań siłowych. Zważywszy na fakty historyczne, wydaje się, że w tym zakresie rację mieli marksiści, pisząc, iż był to najślabszy element doktryny Owena, który naiwnie wierzył, że przedstawiciele przemysłu zgodzą się dobrowolnie na ustępstwa i wprowadzenie zmian proponowanych przez ruch związkowy. Dzisiaj już wiemy, że historia ruchu robotniczego i posiadanych przez robotników przywilejów, to historia walki, a nie dobrowolnych ustępstw¹³⁰.

Sprzeciw Owena wobec rozwiązań siłowych doprowadził do wewnętrznego konfliktu między nim a pozostałymi liderami G.N.C.T.U. – Smithem i Morrisonem, którzy nie byli skłonni wierzyć w założenie Owena o pokojowym wrastaniu w ustrój socjalistyczny i opowiadali się za długotrwałym strajkiem generalnym¹³¹.

Smith odrzucał stanowisko, zgodnie z którym reforma polityczna stanowi przesłankę reformy społecznej. Był przeciwny udziałowi robotników w organizacjach czysto politycznych i w parlamencie, uważał, że robotnicy powinni zajmować się własnymi sprawami, gdyż w ten sposób lepiej mogą wpływać na właściwy kierunek działalności rządu. Zdaniem Smitha wolność polityczna jest nieosiągalna bez wolności społecznej, aby robotnicy mogli się wyzwolić, muszą zatem stać się liczącą w społeczeństwie siłą ekonomiczną. Tę zaś może dać robotnikom jedynie związek. Związek zdaniem Smitha z właściwymi sobie metodami walki jest skutecznym i realnym narzędziem wyzwolenia robotników. Myśl tę rozwinął Morrison, który postrzegał związek jako komórkę przyszłego społeczeństwa powołaną do tego, aby wyprzeć istniejące organy władzy i wprowadzić dyktaturę związków. Zdaniem Morrisona jest to jedyna droga do zapewnienia robotnikom powszechnych praw wyborczych¹³². Poglądy Morrisona i Smitha zawierające teorię walki klasowej i dyktatury robotniczej były nie do pogodzenia z poglądami Owena. Owen bowiem uważał, że związki zawodowe w sposób pokojowy i pozbawiony przemocy przekształcać się w instytucję organizacji i

---

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ Idea strajku generalnego i konfrontacji pomiędzy klasą robotniczą a klasą posiadającą została rozwinięta przez ruch Czartystów, który powstał na zgłiszczach G.N.C.T.U., a wśród którego członków Owen miał niewielu zwolenników. Por. J. K. Walton, *Chartism*, London and New York 1999, s. 54-64.

¹³² W.P. Wołgin, *op. cit.*, s. 105–106.

administrowania przemysłem oraz poprzez Izbę Związków (*House of Trades*), w której zasiadaliby przedstawiciele wszystkich zrzeszeń pracowniczych, zarządzać będą całą gospodarką narodową. Dopiero w momencie gdy Izba Związków, na poziomie narodowym, w całości przejęłaby władzę nad industrialną i agrarną produkcją, celem związkowców stałaby się walka o prawa wyborcze. W tym sensie można postawić tezę, że G.N.C.T.U., pod przewodnictwem Owena, w swoich dążeniach był antypolityczny. Cele polityczne bowiem były wtórne i niejako następcze w stosunku do celów społecznych i gospodarczych¹³³. Podstawowym dążeniem robotników było takie przekształcenie procesów produkcyjnych, aby nastąpiła poprawa materialnego statusu robotników i uniezależnienie pracy robotniczej od burżuazji. Izba Związków miała w swoim założeniu prowadzić edukację polityczną robotników, którzy zgodnie z poglądami Owena G.N.C.T.U. byli niedostatecznie przygotowania do walki politycznej¹³⁴.

G.N.C.T.U. należy postrzegać jako ważny krok w walce o prawa pracownicze, mimo że sam ruch poniósł klęskę, na jego gruzach w niedługim czasie wyrósł ruch Czartystów, który odegrał znacznie poważniejszą rolę.

Z dzisiejszego punktu widzenia można mówić o doktrynie Owena jako utopii czy idei pozbawionej politycznego realizmu. Jednakże należy pamiętać, że Owen i owenizm zapoczątkowali ruch związkowy, który w kolejnych dekadach, podobnie jak jego prekursorzy, głosił konieczność przewyciężenia chaosu systemu kapitalistycznego opartego na prywatnej własności poprzez wprowadzenie nowego socjalnego porządku w ramach państwa socjalistycznego, opartego na wspólnej własności środków produkcyjnych.

Owen dostarczył idei dla pokoleń socjalistów nie tylko w postaci wizji nowego społeczeństwa, ale także wizji ośmiogodzinnego dnia pracy i osłon socjalnych dla robotników, czym zarysował pierwszą wizję państwa socjalnego.

---

¹³³ G. Claeys, *Citizens and Saints. Politics and anti-politics in early British socialism*, Cambridge 2002, s. 195.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 196.

The notion of state in doctrine of the British labor movement in the first half of the 19th century and the fight for realization of this notion. Summary

The article is related to one of the first stages of building the key position by the British trade union society at the beginning of the 19th century. The influence of Robert Owen's doctrine on the newly established trade unions has been described in detail. The role of Owen's assumption is considered as the ideological foundation of associations in different branches of industry and as a doctrine that defined the aim of the whole labor movement as creating a new notion of state managed by trade unions.

The article describes one of the most dynamic five-year period (1829–1834) of the trade union's development. There is also given a description of how the state should look like based on the programs of the biggest labor societies established during the above-mention period. Moreover, the author refers to the program of, for example, Operative Builders' Union, Grand National Moral Union of the Productive Classes of Great Britain and Ireland, but also the Grand National Consolidated Trade Union, which was the biggest trade union organization in the first half of the 19th century. The program of each trade union organization has been described in a close relation to Robert Owen's doctrine. His publications show the inspirations of the workers who were inspired by the possibility of creating a new society.

The reader can see some aspects of the activities taken up by the government to pacify the union. The reasons and the process of the union decline have also been described.

Translated by Sebastian Ziembicki

La vision de l'État dans la doctrine du mouvement ouvrier britannique de la première moitié du XIXe siècle et la lutte pour sa réalisation. Résumé

L'article présente le mouvement syndical britannique qui commençait à s'assurer sa position dans la vie socio-politique du début du XIXe siècle. L'auteur y discute largement l'influence de la doctrine de Robert Owen sur le programme des syndicats en formation. Il prend aussi en considération le rôle de *l'owenisme* en tant que base idéologique des associations créées dans les branches particulières de l'industrie et comme une doctrine qui a déterminé le but de tout le mouvement ouvrier sous forme de la vision du nouvel État administré par les syndicats.

L'auteur de l'article décrit la période la plus dynamique du développement du mouvement ouvrier qui s'étend de 1829 à 1834. Il présente aussi la vision de l'État d'après les programmes des associations ouvrières les plus grandes qui fonctionnaient dans la période en question. En plus, il débat le programme de l'Union des Bâisseurs, celui de la Grande Union Nationale et Morale de toutes les Classes de la Grande Bretagne et de l'Irlande, de même que le programme de l'organisation syndicale la plus importante de la première moitié du XIXe siècle, à

savoir La Grande Association Nationale des Syndicats. Les programmes des organisations syndicales particulières ont été présentés par référence à la doctrine de Robert Owen dont les écrits répondaient aux aspirations des ouvriers qui visaient une société nouvelle.

Dans l'article on décrit aussi quelques aspects des actions déterminées, entreprises par les forces gouvernementales ayant en vue la pacification du mouvement, ainsi que les causes et le processus même de la chute de ce mouvement.